

УДК 811.411.21'366.58'37 – 116.3

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СИСТЕМНО-СТРУКТУРНОГО ТА ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ГРАМАТИЧНОЇ СЕМАНТИКИ РОЗШИРЕНИХ ДІЄСЛІВНИХ ОСНОВ АРАБСЬКОЇ МОВИ

Лідія ЛУЦАН

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, кімн. 239, 79000, Львів, Україна,
тел.: (0038 032) 2964704*

Досліджено системно-структурний та функціональний підходи до вивчення граматичної семантики розширених дієслівних основ арабської мови.

Ключові слова: розширені дієслівні основи арабської мови, системно-структурний метод, функціональний метод.

У сучасній лінгвістичній науці чітко спостерігаємо антропоцентричний акцент у дослідженнях. Це особливо цінно після того, як тривалий час мову досліджували лише із позицій структуралізму. Проте повністю відкидати системно-структурний підхід до вивчення лінгвістичних явищ як такий, що вже себе вичерпав, є необачно. Мова як складний діалектичний організм потребує застосування різноманітних методів та підходів до вивчення різних явищ, виявлення і пояснення внутрішніх протиріч бінарних протиставлень. Недоліком структуралізму є власне не те, що він фіксує увагу на системі (зрештою, мова і є системою), а те, що він намагається зробити структурний підхід універсальним.

Одне із найважливіших завдань сучасного теоретичного мовознавства полягає в тому, щоб здолати недоліки структуралізму, доповнивши його методи дослідження іншими, зокрема комунікативними. Комунікативна функція мови є в центрі уваги сучасного мовознавства. А у широкому розумінні функціональна граматики і є таким описом мовлення, який прагне розкрити динамічність мовної системи. Однак, як зазначає Д. А. Штелінг, "...у працях щодо проблем функціональної граматики уже слушно висловлюють побоювання, що інтенсивний розвиток функціональних досліджень наражається на небезпеку до певної міри заступити вивчення мови як системи" [4, с. 9]. Він наголошує на тому, що лише єдність структурного та функціонального підходів до мови може забезпечити її адекватний опис як засобу породження мовлення. Отже, функціональний підхід має ґрунтуватися на системно-структурному і доповнювати його.

У мові є загальний принцип організації, закономірності лише по-різному виявляються у різних ланках її структури. Чим глибше ми вивчаємо мову, тим більше знаходимо у ній складних, а іноді й суперечливих явищ. Проте цілком пересічні і навіть неграмотні люди досить успішно користуються рідною мовою. Хоч їхній словниковий запас зазвичай дуже обмежений, він, проте, дає їм змогу

реалізувати одну із найосновніших функцій мови – комунікативну. У цій простоті, а водночас і складності й полягає принцип організації системи мови, часто прихований від прямого спостереження дослідника. Проілюструємо це твердження прикладом із арабської мови. За кожною похідною породою закріплене певне абстрактне лексичне значення. Змінюючи морфологічну будову лексеми в межах одного й того ж кореня, мовець може варіювати значення дієслова відповідно до своїх інтенцій, тобто лінгвістична природа порід така, що дає можливість простежити функціонально-ономасіологічне спрямування мови. “Функціонально-ономасіологічний напрям має за вихідну точку інтенцію (задум) мовця у вигляді когнітивно опрацьованого світу, тобто поданого як фрейми, “сценарії”... Мовець, спираючись на ці сітки відношень, між предметами (“речами”) оточуючого його світу і, відповідно, їхніми іменами, за законами цієї мови здійснює “поєднання” останніх і будує мовні висловлювання” [2, с. 32]. Практичному аспектові вивчення мови з урахуванням стратегії мовця найповніше відповідає функціонально-ономасіологічний аспект трактування мовного матеріалу. Такий підхід стає неоцінено важливим для методики викладання іноземних мов. В арабській мові розширені дієслівні основи (породи), зауважимо, орієнтовані на задоволення інтенцій мовця. Знаючи загальне значення моделі певної породи, накладеної на корінь дієслова, можна здогадатися про актуальне значення лексеми, оскільки породи зберігають (однак у деяких випадках дуже віддалену) семантичну спорідненість із непохідною основою. Це має велике значення для практичного вивчення арабської мови, оскільки моделі порід подають готові “значеннєві зразки” для творення відповідних дериватів: “Початківці часто вважають ці форми (*породи*) складними. Але після засвоєння їхніх особливостей стає зрозуміло, що кожна похідна форма асоціюється із певними значеннєвими зразками, вони стають у великій пригоді у швидкому засвоєнні лексики” [6, с. 151].

З іншого боку, під впливом тривалого вживання у різних функціональних стилях значення дієслівних порід в окремих випадках так різко відійшли від значення первісної основи, що простежити семантичний зв'язок між ними на сучасному етапі розвитку мови дуже важко, а часом і неможливо через втрату реалій та ситуацій, які уможлилювали цей зв'язок.

Звідси логічно випливає висновок, що у словнику породи варто було б розглядати як окремі словникові статті. Проте традиційно їх подають під спільним первісним коренем. “У багатьох випадках значення похідних форм відрізняється від того, що можна було б очікувати, знаючи лише значення кореня і семантичний приріст, якого набуває ця похідна форма. У цих випадках майже неможливо передбачити значення похідної форми, у багатьох випадках треба трактувати кореневу форму і дієслово, утворене від неї, як окремі словникові статті” [7, с. 21].

Інколи в “родовому” гнізді в тій чи іншій породі з'являється значення, яке, на перший погляд, зовсім випадає з контексту загального лексичного значення спільного кореня: “...багатівікове і різноманітне вживання порід значно порушило їхню первісну систему і так зособило деякі випадки, що точні правила для тлумачення або перекладу цієї породи дієслова стали неможливими. Граматика поступилася місцем словнику, і тільки в ньому можна знайти справді точний і прийнятний переклад багатьох зособливлених випадків” [5, с. 23]. Так, серед

похідних порід кореня КТВ із загальним значенням “писати” (“багато писати” – II порода; “листуватися” – III порода; “диктувати” – IV, “бути написаним” – VII, “знімати копію”. “підписуватися” – VIII) у II та зворотній до неї V породах з’являється значення “формувавши загони, колони” і “вишикуватися у загони, колони”. Серед похідних порід кореня КТЛ із загальним значенням “вбивати” (“вирізувати”, “вбивати у великій кількості” – II порода; “воювати”, “сваритися” – III, “воювати разом або один з одним” – VI, “не дорожити своїм життям”, “виявляти нечувану хоробрість” – X) з’являється значення “йти, кокетливо похитуючись (про жінку)” у V породі усі значення узгоджено зі словником Х. К. Баранова [1]. Етимологічний зв’язок цих порід зі словотвірним гніздом на сучасному етапі вже втрачено, хоча раніше він, очевидно, простежувався. Якщо припустити, що значення “шикувати загони, колони” впливає з аналогії до метафоричного вислову “вишикувати літери у слова (слова – в рядки), тобто писати, то присутність цього значення серед похідних порід кореня КТВ стає цілком виправданою. Аналогічно й у другому випадку спрацьовує механізм метафоризації: йдучи, кокетливо похитуючись, жінка “завойовує” чоловіків (на Сході хода має першочергове естетичне значення, оскільки обличчя жінок закриті паранджею).

Ще однією ілюстрацією до вищеподаної тези про загальний і доволі простий принцип організації мови слугує словотвір за аналогією. На думку філологів, це є корисним засобом для розширення словника, для полегшення опанування мовою і перевірки правильності мовлення. Історично словотворча аналогія відіграє значну роль. Як зазначає В. М. Белкін, серед 11 типів словотвірної аналогії, санкціонованих до вжитку Каїрською академією з метою сприяти розширенню літературного словника, 4 стосуються внутрішньодієслівного словотвору (зворотність II породи чотирилітерних дієслів до I та V трілітерних до II; каузативність IV породи трілітерних дієслів до I; значення прохання, вимоги в X породі трілітерних дієслів. Неологізми-дієслова переважно належать до II, VI та X порід трілітерних та I чотирилітерних дієслів) [3, с. 67]. З приводу пуристичних тенденцій в академічних арабських колах (Академія арабської мови на 99% складається із пуристів), коли засуджують неологізми, утворені у післякласичний період, які вважають просто мовними помилками, різко висловився відомий ліванський письменник і літературний критик М. Нуайме: “Один заявляє, що такий-то і такий-то вираз помилковий, і посилається на Саалібі, інший стверджує, що він цілком допустимий, і опирається на Замахшарі. Вони вважають, що життя зводиться до того, що вони заперечують і стверджують... Їхня мета в житті – розшукати в поемі або статті слово або фразу, що не відповідає їхнім словникам, і тут лунає їхнє каркання – “*waq-waq*”. Я питаю вас... чому древній бедуїн, якого не знаю ні я, ні ви, міг ввести у ваш словник слово *istahamma*, а поет, якого я і ви знаєте, не може створити слово *tahammama*? Ви розумієте його намір, більше того, ви зрозумієте *tahammama* швидше, ніж *istahamma*. Що ж це за непорушний закон, що пов’яже вашу мову з мовою бедуїна, який жив за тисячі років до вас, і не пов’яже його із мовою сучасного вам поета?” [3, с. 46–47].

Отже, засоби мови зумовлюються їх призначенням: функція зумовлює структуру. Теза про те, що до лінгвістичного аналізу варто підходити із функціонального погляду і що мова є системою засобів вираження, яка слугує певній меті, завжди була одним із найважливіших принципів мовознавства. Але треба брати до уваги і той факт, що жодне явище в мові не можна зрозуміти без

врахування системи. Функціональний аналіз та методи структурної лінгвістики не лише не заперечують одне одного, а, навпаки, взаємозумовлюються: розглядання мови як сукупності структур є наслідком класифікації мовних фактів, зробленої на основі їх функцій.

1. *Баранов Х. К.* Арабско-русский словарь / Х. К. Баранов. – М., 1958.
2. *Бацевич Ф. С.* Очерки по функциональной лексикологии / Ф. С. Бацевич, Т. А. Космеда. – Львов, 1997.
3. *Белкин В. М.* Арабская лексикология / В. М. Белкин. – М., 1975.
4. *Штелинг Д. А.* Грамматическая семантика английского языка (Фактор человека в языке) / Д. А. Штелинг. – М., 1996.
5. *Юшманов Н. В.* Грамматика литературного арабского языка / Н. В. Юшманов. – Л., 1928.
6. *Haywood J. A.* A New Arabic Grammar of the Written Language / J. A. Haywood, H. M. Nahmad. – Harvard University Press, 1962.
7. *Ziader F. J.* An Introduction to Modern Arabic / F. J. Ziader, R. B. Winder. – Princeton University Press, 1957.

CORRELATION OF THE SYSTEM-STRUCTURAL AND FUNCTIONAL ATTITUDES TO INVESTIGATION OF GRAMMAR SEMANTICS OF THE ARABIC VERB TYPES

Lidia LUTSAN

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska str., 1, room 239, 79000, Lviv, Ukraine,
tel.: (0038 032) 2964704*

The article traces the correlation of the system-structural and functional attitudes to investigation of grammar semantics of the Arabic verb types.

Key words: Arabic verb types, system-structural method, functional method.

Стаття надійшла до редколегії 27.09.2007

Прийнята до друку 03.03.2008